

ІСТОРИЧНА НАУКА ЗА ПРОФЕСОРОМ БЕРНГЕЙМОМ: *non multa, sed multum**

Автор, використовуючи матеріали досліджень німецького професора Бернгейма та сучасних українських і російських вчених, підіймає проблеми концептуально-теоретичного та практично-гуманітарного рівня сьогоденної історичної науки.

Ключові слова: історія, наука, методологія, освіта, традиції, співробітництво, культурна спадщина.

Автор, используя материалы исследований немецкого профессора Бернгейма и современных украинских и российских учёных, поднимает проблемы концептуально-теоретического и практически-гуманитарного уровня современной исторической науки.

Ключевые слова: история, наука, методология, образование, традиции, сотрудничество, культурное наследие.

Taking as a basis the investigations materials of German professor Berngeym and modern Ukrainian and Russian scholars, the author explores the nowadays science problems of conceptually-theoretical and practically-humanitarian levels.

Key words: History, Science, methodology, education, traditions, collaboration, cultural legacy.

Власне, мова піде як про загальне призначення історії, так і головні напрямки її розвитку, поняття та завдання сучасної історичної науки.

Коли мені пощастило придбати і прочитати книгу німецького професора Бернгейма у перекладі професора С.Є. Сабаніна «Введение в историческую науку» (Москва, 1908) [1], спало на думку, а що змінилося у підходах, поняттях, принципах історії за минулі понад 100 років? Саме в цьому полягають й актуальність, й новітність проблеми.

Був і ще один поштовх до написання статті – це науково-популярне видання професора Наталі Яковенко «Вступ до історії» (Київ, 2007) [2], де на початку (стор. 11) авторка стверджує: «Історик, як відомо, працює перевізником на переправі між теперішнім і минулим – возить туристів на той бік річки забуття...» [2, с.11].

По-перше, ніколи не хотілося бути таким-собі Хароном, який, за грецькою міфологією, перевозив померлих (до речі, за гроші) до воріт бога Аїда (за однією з версій античного міфу, вхід до царства «підземного Зевса», знаходився на території України, десь у Криму) [3, с.10].

По-друге, не зовсім, м'яко кажучи етичним є те, що сучасне покоління землян називають «туристами».

По-третє, навряд чи сьогоденна історія як наука заслужила бути зведеною, за призначенням, до «річки забуття».

Давайте розберемося й почнемо з найпростішого і, водночас, найголовнішого – що таке історична наука, відштовхуючись від думки вченого початку ХХ століття (Бернгейма) й окремих сучасних істориків (підходи яких, за міркуванням автора, є цікавими, нетрадиційними, перспективними).

«Словом «історія» означаються не тільки самі факти і події, а також і історичні свідчення, історичні дослідження, історичні повествовання і історична наука» (мовою оригінала) – стверджує професор Бернгейм [1, с. 1]. Більше того, за переконанням німецького дослідника, у розвитку історії можна виділити три головні ступені.

Перша. Оповідна історія, в якій «обмежуються передачею або перерахуванням історичного матеріалу в його безпосередньому хронологічному порядку, бо цей матеріал є цікавим» [1, с. 3].

Достатньо оригінальною представляється оцінка Бернгеймом внеску в історичну науку Геродота: «...у 440 році до Р.Х. Геродот створив класичний витвір, в якому описав битви греків з персами і тим самим заслужив прізвисько «батька історії». Зі списків чиновників різних історичних нотатків у таблицях створилися у греків, а потім і у римлян докладні літописи і хроніки, все більше й більше спрямовуючи інтерес й увагу істориків на внутрішній зв'язок і мотиви подій» [1, с. 4].

Посилається на «батька історії» й українська дослідниця Наталя Яковенко: «...Геродот з Галікарнасу (бл. 484-425 до н.е.) сформулював на початку своїх «Історій» власне завдання так: «Тут виклад дослідження [думаю, перекладач – Андрій Білецький – мимоволі осучаснив слово «історія», бо йдеться таки про «розпитування», – Н.Я.] турійця Геродота, проведеного для того, щоб зроблене людьми з часом не забулося, і щоб великі та дивовижні діяння як греків, так і варварів не залишилися невідомими...» [2, с. 19]. Мені, на жаль (чи, на щастя), не відомо, хто такий Андрій Білецький і його переклад, бо у Вибраній бібліографії «Вступу до історії» [2, с. 341-345] будь-яке посилання на нього відсутнє.

Зважаючи на те, що сьогоденна джерельна база, на яку спирається текст грецького оригіналу, достатньо широка й різноманітна, принаймні, загальновідомі 46 рукописів X – XV століть, що зберігаються у бібліотеках Риму, Флоренції, Мілана, Мадрида, Парижу, Оксфорда, Кембриджа, Тейдельберга та інших міст, змушений підкреслити лише два моменти.

Перший. Це – наукові, ґрунтовні, аргументовані дослідження як самої праці, так і творчості Геродота російських вчених С. Лур'є, А. Доватура, В. Струве [4].

Другий. Наведу перші рядки «Історії» Геродота у перекладі Г. Стратановського (Москва, 2006): «Геродот з Галікарнасу зібрав і записав ці свідчення [в оригіналі – «викладення подій, отриманих шляхом розпитувань» – С.П.], щоб минулі події з ходом часу не прийшли у забуття і великі, і дивованно достойні діяння [з грецької достовірніше – «успіхи» – С.П.] як еллінів, так і варварів не залишилися у небутті...» [5, с. 5].

Безумовно, правий український історик Михайло Чугуенко, коли пише: «Класики історичної науки Геродот, Тит Лівій, Гай Саллюстій, Сіма Цян-це передусім талановиті оповідачі цікавих історій про людей, країни, народи. Ось чому навіть виявлення у них очевидних фактичних помилок, неточностей або неправдоподібних пояснень анітрохи не відбивається на загальній цінності їхніх творів. Саме завдяки незаперечним літературним достоїнствам класичне історичне оповідання не застаріває» [3, с. 9].

Друга ступінь, за Бернгеймом, – це «повчаюча (прагматична) історія». Він підкреслює наступне: «Перший свідомий класичний представник цього напрямку є афінянин Фукидід (приблизно між 460 і 400 р. до Р.Х.) з його «Пелопонеською війною». Він прямо каже, що його праця має за мету дати точне уявлення про минулі події і разом з тим про те, що це може відбутися [трапитися – С.П.] протягом людського життя такого ж або подібного з описаним минулим» [1, с. 4].

І далі: «Вислів «прагматична» запозичено у Полібія (приблизно 210-127 рр. до Р.Х.), який у своєї Загальної історії тримається такого ж напрямку, хоча вислівом «прагматична історія» він

позначає... не цей напрямок, а називає так своє викладення, бо воно належить до державних справ» [1, с. 4].

На «Історію Фукидіда» роблять посилання й сучасні дослідники. Так, відомий російський науковець Павло Циганков у навчальному посібнику «Міжнародні відносини» (1996) констатує: «...одним з перших писемних джерел, що містять глибокий аналіз відносин між суверенними політичними одиницями, стала написана більше двох тисяч років тому Фукидідом (471-401 рр. до н.е.) «Історія Пелопонеської війни у восьми книгах». Багато положень і висновків давньогрецького історика не втратили свого значення до наших днів» [6, с. 12]. Циганков П.А. пише, що Фукидід з самого початку відокремлює причини Пелопонеської війни від багаточисельних приводів до неї [6, с. 13]. За Фукидідом: «Причина сама дійсна, хоча на словах найбільш прихована, полягає на мою думку, в тому, що афіняни своїм зусиллям викликали страх у лакедемонян і тим привели їх до війни» [7, с. 24].

Правда, на відміну від Бернгейма, який вважає період розквіту «прагматичної» історії «у французів у мемуарах і мемуароподібних хроніках XIII – XVII ст.; з XIV ст. у італійців у придворних хроніках дрібних тиранів і вільних держав...; у Німеччині ...особливо у XVII – XVIII століттях» [1, с. 6], Циганков датує «класичний або традиційний напрямок» в Італії – XV – XVI ст.; в Англії – XVI – XVII ст.; Швейцарії – XVIII ст.; у Німеччині – XVIII – перша пол. XIX ст. [6, с. 13].

Найбільш цікавого, на думку автора статті, є класифікація Бернгеймом **третього ступеню** під назвою «еволюційна (генетична) історія».

«Тільки на цьому ступеню розвитку історичне знання стало наукою: тільки тепер його завданням стало чисте знання, предмет якого – своєрідна область фактів, що мають між собою своєрідний причинний зв'язок», – пише вчений [1, с. 6]. Щодо хронології періоду, він підкреслює наступне: «Вперше з'явилося на світ генетичне розуміння історії у половині XVIII ст., а з XIX ст. воно стало домінуючим» [1, с. 8].

Історична наука як самостійний напрямок, про що зауважує Бернгейм, продовжує залишатися предметом пильного вивчення сьогоденних істориків, політологів, філологів, гуманітаріїв взагалі. Чи розв'язана проблема ролі різних наук у поясненні процесу історичного розвитку людства; або питання взаємозв'язку наук; або проблема винаходу досконалої формули зведення одних наук до інших?

Свого часу французький письменник-реаліст Оноре де Бальзак писав про те, що «передбачити значні події майбутнього ...не більш складне завдання, ніж вгадати минуле ...Якщо подія, що відбулася, залишає сліди, то цілком законно припустити, що у майбутнього є коріння?» [8, с. 550].

«Докопатись» до цього коріння, розібратися в ньому, дати об'єктивну, аргументовану, фактологічно підтверджену оцінку, можливо, в цьому й

полягає головна мета і призначення сучасної історичної науки?

Один з видатніших економістів світу – американець російського походження Василь Леонт'єв (це про нього у «Радянському енциклопедичному словнику» 1980-го року декілька рядків: «*Розробтал в 30-х гг. метод економіко-математического анализа «затраты-выпуск» для изучения межотраслевых связей, структуры экономики; игнорирует антагонистические противоречия капитализма»*) [9, с. 711], лауреат Нобелівської премії 1973 року, серед нагород якого орден Херувіма (Італія), орден Почесного легіону (Франція), орден Сходячого сонця (Японія), Французький орден мистецтва і літератури та багато-багато інших, за переконанням автора, не був фахово пов'язаний з історією. Але зверніть увагу на запропоновані ним підходи (методи) вивчення історичної науки (чого заслуговує тільки сама назва лекції, з якою він виступив перед студентами Французького коледжу у березні 1962 року «Коли історія повинна писатися у зворотному напрямку»): «*Дорога, яка веде з одного світу в інший..., є дорогою, що веде лише в одному напрямку. Ми не можемо перетворити омлет у цілі яйця, з яких він був зроблений. До тих пір, поки дослідження залишаються ...описовими, послі-довність, в якій розглядаються різні стадії пр-оцесу розвитку, немає суттєвого значення. По мірі того, як зростає роль причинно-слідчого аналізу, пояснення у «зворотному напрямку» можуть виявитися більш продуктивними, ніж традиційне пояснення, спрямоване з минулого у майбутнє» [10, с. 42-43].*

Цікавою є думка вченого про те, що «*моністична інтерпретація історії порівняно з плюралістичною на першій погляд має суттєву перевагу. Вона представляє відповідну науку як принциповий інструментарій для пояснення історії*» [10, с.27-28]. Він пише: «*Повертаючись до сьогоденного стану справ у всіх науках, що мають відношення до пояснення історичного процесу, можна відмітити, по-перше..., кожна з них..., економіка, антропология, лінгвістика або географія, розвинула свій власний аналітичний апарат й досягла певних успіхів у поясненні спостерігаючих явищ, та, по-друге, всі ці науки розвиваються абсолютно незалежно одна від одної» [10, с. 27]. Більше того, Леонт'єв переконаний «*коли історичні часові ряди свідчать, що валовий національний продукт даної країни за 60 років збільшився в чотири рази або що ефективність роботи транспорту з 1860 до 1960 р. підвищилася на 300 %, мабуть, не приймається до уваги різниця між екіпажем, запряженим конем, залізничною дорогою 1860 р., автомобілем і літаком 1960 р.» [10, с. 43].**

Фактично про такі ж речі, але посилаючись на інші науки, стверджує й Бернгейм: «*Знання психології та психопатології корисно для історика у всіх відношеннях... Чи можливо зрозуміти, що*

папа Григорій VII, у 1080 році, позбавив короля Генріха IV королівської гідності, заради його «superbia» – через зарозумілість, яка, за нашим сучасним уявленням, складає..., несхвальну якість характеру, проте не може серйозно подати привід до такого вчинку. Щоб зрозуміти це, треба знати, що «зарозумілість», за середньовічними уявленнями..., вважалася першорідним гріхом, спадщиною диявола...» [1, с. 126-127].

Історична наука й сьогодні – у III-му тисячолітті задає нам багато складних, незрозумілих, протирічних питань.

Наприклад, загальновідомим є факт, що 12 жовтня 1492 року генуезець, який служив іспанському королю, Христофор Колумб відкрив Америку. Відкриту країну називали по-різному – Нова Іспанія, Нова Біскайя, Новий світ, Нова Індія... Навіть офіційний титул іспанських монархів (того ж Філіппа V – 1663-1746 рр.) включав слово «Індія». Але чому «Індія» замість «Америци»? І чого лотаринзький картограф Вальдземюллер у 1507-му році на честь Америкго Веспуччі країну назвав Америкою, а не, скажімо, за географічними правилами, – Колумбією (хоча з такою назвою держава теж є) на честь того, хто її дійсно відкрив?

Або скільки питань і таємниць в історії взаємовпливу цивілізацій, скажімо, на прикладі Португалії та країн Сходу.

Історичний парадокс полягає в тому, що держава-карлик Португалія в наслідок колоніальної експансії XV – XVI століть, встановила контроль над трьома континентами, створивши могутню імперію, яка простяглася від Бразилії до Індонезії. Це знайшло відображення, наприклад, у тому, що португальський король мав титул «Короля Португалії та Алгарве, як по цю сторону моря, так і за морем, в Африці, Володар Гвінеї та завоювання, мореплавства і торгівлі, Ефіонії, Аравії та Індії».

Португалія, Бразилія, значна частина Африки [11, с. 48-49], Португальська Індія, Тімор, Модера, Азори, Кабу Верді – склали ареал лузітанської (португальської) культури. Культурний вплив Португалії й сьогодні відчувається в багатьох країнах світу. Достатньо сказати, що португальська – державна мова майже десятка держав, а в тієї ж Африці багато країн мають португальські назви: Камерун (креветки), Габон (плащ), С'єра-Леоне (левові гори) [12, с. 416]. В Індії місто Бомбей (португальською мовою – «хороша бухта») теж свого часу належало Португалії, але було подаровано у 1661 році Англії в якості приданого принцеси Катаріни в зв'язку з її одруженням з Карлом II [13, с.333]. Острів Тайвань [14, с. 154-157] раніше мав португальську назву – Формоза («красива») [15, с. 25].

Навіть в історії Японії було так зване «християнське століття» (1542-1639 рр.), пов'язане з активною діяльністю в країні португальських місіонерів [16, с. 55]. Впродовж майже століття португальські місіонери виступали культурним і

мовним ланцюгом між Європою та Японією. Цікаво, що в сучасній японській мові збереглося багато португальських слів, в тому числі такі, що широко використовуються, як «пан» (хліб) [17, с. 306] та інші.

Загальновідомим є факт, що до середини XVI століття двохмільйонний народ Португалії зумів створити унікальну імперію, що представляла собою систему військово-морських баз, які обіймали дугою Індійський океан та були розкидані на великій відстані друг від друга: Софала, Мозамбік, Момбаса – у Східній Африці; Ормуз і Маскат – у Перській затоці; Діу, Даман, Бассейн, Гоа, Кочін – в Індії; Коломбо – на Цейлоні; Малакка – в Малаї; Амбоїна, Тернате, Тідоре, Соло – в Індонезії.

Про перспективи розвитку української історичної науки йшлося у моїй статті «Наука, яка виховує» [18, с. 332-335]. Акцентую лише увагу читачів на висновках автора щодо історичного шансу України, про який ще у 1769 році писав відомий німецький філософ-гуманіст Й.Г. Гердер: «Україна стане новою Грецією. Прекрасне небо, що простирається над цим народом, його весела вдача, музикальність, родючі ниви..., колись збудяться зі сну... Виникне цивілізована нація... Дух цей полонить усю нині занурену в сон Європу і змусить її служити тому ж духовному началу» [19, с. 74].

Продовжуючи думку про духовність хотів би підтримати тезу науковця, кандидата хімічних і кандидата політичних наук Володимира Пантіна,

який стверджує, що кожна людина «сама творить історію і долю свого життя, через них – історію і долю своєї країни, а значить, й історію всього людства. З найвищої, духовної точки зору, історія для людини – це велике випробування. Випробування на зрілість, на розумність, на спроможність зберігати божу іскру за будь-яких обставин. Мета і суттєвість цього випробування – становлення особистостей з «маси» людей» [20, с. 152-153]. Цей висновок поділяє й відомий православний священник Олександр Мень: «Творче намагання до нових перспектив та ідеям завжди походило від особистостей. Саме вони збирали у собі, як у фокусі, досвід століть і сподівання поколінь. Відмахуватись від проблеми особистості – значить втрачати одну з важливих сторін історичного процесу» [21, с. 321-322].

Завершуючи, повернемося до порад професора Бернгейма: «Ми дали відповідь на питання про гідність і користь історичної науки: вона повчає нас, людей, самопізнанню і саморозумінню; вона дає нам ключ до пояснення сьогодення минулим...; вона... вчить розглядати кожну дію окремих осіб і соціальних груп у міцному зв'язку з цілим й загальним еволюцій, і таким чином, наочно і безпосередньо відображає значення цілого та загального для кожного індивідууму і для будь-яких людських суспільств; вона безперервно збуджує у моральній свідомості відчуття громадськості, безперервно застерігає від знищувальної сили самозакоханя» [1, с. 33-34]. Коментарі не потрібні.

** Не багато, але головне (латин. вислів)*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бернгейм. Введение в историческую науки. – Москва: Изд. М.Н. Прокоповича, 1908. – 135 с.
2. Яковенко Н. Вступ до історії. – Київ: ЗАТ «ВПОЛ», 2007. – 375 с.
3. Чугуєнко М. Україна, яка шокує. Лабіринти історії / Михайло Чугуєнко. – Харків : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2005. – 351 с.
4. Лурье С.Я. Геродот. – М. – Л., 1947; Даватур А.И. Повествовательный и научный стиль Геродота. Ленинград, 1957; Струве В.В. Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. – Л., 1968.
5. Геродот. История. Перевод и примеч. Г.А. Стратановского. – М. : АСТ : АСТ Москва, 2006. – 699 с.
6. Цыганков П.А. Международные отношения. – М. : Новая школа, 1996. – 320 с.
7. Фукидид. История Пелопонесской войны в восьми книгах / Пер. с греческого Ф.Г. Мищенко. Т. I. – М. : Наука, 1987. – 242 с.
8. Оноре де Бальзак. Кузен Понс // Собр. соч. – Т. 10. – М. : Иностран. лит-ра, 1954. – 594 с.
9. Советский энциклопедический словарь. – М. : «Сов. Энциклопедия», 1980. – 1600 с.
10. Леонтьев В. Экономические эссе / Василий Леонтьев: Пер. с англ. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
11. Урс Д.П. Историография истории Африки. – М. : Высшая школа, 1990. – 302 с.
12. Африка. Энциклопедический справочник. – Т. 2. – М., 1987. – 671 с.
13. Васильев Л.С. История Востока. – Т. 1. – М. : Высшая школа, 1994. – 495 с.
14. Пронь С.В. Тайваньське питання та спроба його вирішення в сучасній офіційній китайській історіографії // Наукові праці. – Миколаїв: Вид-во МФ НАУКМА, 2000. – Т. 8. – 164 с.
15. Пронь С.В. США та Японія в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – 244 с.
16. Япония. Справочник. – М. : «Республика», 1992. – 506 с.
17. Лаврентьев Б.П. Самоучитель японского языка. – М. : ИВРАН, 2007. – 352 с.
18. Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 22. – 340 с.
19. Гердер Й.Г. Избранные сочинения. – М. : Иностран. лит-ра, 1959. – 315 с.
20. Пантин В.И. Циклы и ритмы истории. – Рязань : Аракс, 1996. – 157 с.
21. Мень А. Сын человеческий. – М., 1991. – 344 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор Г.В. Боряк, д.і.н., професор П.М. Тригуб